

понад 50% протягом трьох років ці заклади залишили. Головною причиною цього вони називають відсутність належних знань та вмінь у галузі позашкільної освіти, помилковість власного вибору та надзвичайну складність педагогічної роботи в позашкільному закладі, майже повну відсутність методичного і дидактичного забезпечення освітньо-виховного процесу позашкільного закладу та відповідно соціально-економічні негаразди в державі.

Таким чином, загальне вивчення досвіду роботи позашкільних закладів протягом ХХ століття, існуючих досягнень і недоліків, особливо у забезпеченні педагогічними кадрами цього важливого напрямку освітньої діяльності, приводить до висновку, що для виконання завдань, які ставляться на сьогоднішній момент перед системою позашкільних закладів щодо всебічного розвитку особистості, її підготовки до життя в нових соціально-економічних умовах незалежної України, необхідним є створення національної системи підготовки спеціалістів з позашкільної освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берека В. Підготовка педагогічних кадрів для позашкільних закладів в умовах реформування освіти (60–70-ті роки) // Рідна школа. – 2000. – №3. – С. 63–66.
2. Дем'яненко Н. Загальнопедагогічна підготовка вчителя початкової школи в Україні (1862–1917 рр.) // Поч. школа. – 1999. – № 3. – С. 53.
3. Константинов Н. Великая Октябрьская социалистическая революция и начало коренных преобразований в области просвещения и воспитания (1917–1920). – М.: Просвещение, 1983. – С. 168.
4. Литовченко О. Розвиток форм і методів соціальної адаптації дітей у позашкільних закладах (1917–1920) // Шлях освіти. – 2000. – № 5. – С. 43–44.
5. Логінова Л. Історична ретроспектива теорії і практики позашкільної освіти // Шлях освіти. – 2003. – № 4. – С. 14–15.
6. Майборода В.К. З історії становлення і розвитку педагогічної освіти на Україні (1928–1941 рр.) // Поч. школа. – 1990. – №12. – С. 34–36.
7. Позашкільна освіта // Шкільний світ. – 2004. – № 21–23. – С. 8–9.
8. Пустовіт Г. Деякі аспекти методології позашкільної освіти // Шлях освіти. – 2000. – № 2. – С. 14–15.
9. Харінко Н. Створення і розвиток позашкільних закладів в українській РСР (1920–1945 рр.) // Рад. школа. – 1987. – №1. – С. 89–90.

УДК 37.041

Л.З. Проців

ПРОБЛЕМА САМОВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ МІЖВОЄННОЇ ДОБИ

У статті доведено, що епістолярна спадщина українських письменників 20-30-х років ХХ століття мала значний виховний потенціал та виступала засобом стимулювання самовиховання школярів.

The article proves that Ukrainian writers' epistolary heritage of the 20s and 30s of the twentieth century had a considerable educational potential and acted as a means of pupils' self-education stimulation.

Інтеграція України в європейський освітньо-культурний простір потребує пошуку нових підходів до організації педагогічного процесу в навчальних закладах. У цьому контексті пріоритетного значення набувають гуманізація й демократизація освіти, утвердження нових цінностей, зорієнтованих на самоосвіту, самовиховання, самореалізацію особистості; концептуальні ідеї та положення стосовно розвитку освіти не лише як засобу здобуття інформації, засвоєння повного переліку знань, умінь, навичок, а й як процесу

особистісного саморозвитку індивіда. Це стає можливим, як зазначено у Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття), завдяки використанню в навчально-виховному процесі високохудожніх творів літератури і мистецтва. Отже, інтенсифікація самовиховання особистості передбачає її залучення до аналізу змісту не тільки художніх творів, а й епістолярної спадщини українських письменників, зокрема 20–30-х років ХХ століття.

Враховуючи актуальність даної проблеми, а також її недостатню розробленість, метою статті було обґрунтувати виховний потенціал епістолярної спадщини українських письменників 20–30-х років ХХ століття як засобу стимулювання самовиховання школярів. Для досягнення поставленої мети ми опиралися на результати досліджень М.Алексєєва, М.Коцюбинської, Ю.Шереха, які стверджують, що епістолярна спадщина письменників відіграє вагомий роль у цілісній картині сприйняття портрета автора, історико-культурного і суспільного зрізу певної епохи і, безперечно, у процесі “самовиховування” особистості.

Сказане має особливе значення стосовно історії української культури взагалі і 20–30-х років ХХ століття зокрема. Саме тоді епістолярний вид висловлювання набув особливої ролі з огляду на характер розвитку української літератури, на мовні й інші заборони, брак умов для вільного обміну думками. Тому, як справедливо зазначає М.Коцюбинська, український епістолярій є важливим “як свідчення особисте, “зсередини”, найменш підвладне кон’юнктурі і диктатові ситуацій, вільне від цензури не тільки зовнішньої, а й внутрішньої” [3: 13].

Згадана дослідниця розглядає епістолярну спадщину митців 1920–1930-х років “як голос доби” [3: 16]. Це так, але ж листи того важкого періоду не тільки голос доби, але й голос людини, точніше, людей, письменників тієї доби, які у важких умовах зуміли вистояти, зберегти себе, а разом з тим і мистецтво. Бо, як слушно зазначає Ю.Шерех, це було “покоління приречених (І не тільки через політичні обставини). Але воно творило й горіло. Воно не боялося правди і не боялося страху. Його песимізм був творчий, а оптимізм трагічно-гіркий. Бо це було покоління справжніх людей...” [12: 96]. І допомагала їм у цьому постійна праця над собою, здатність до самоаналізу, самоконтролю, самокритики тощо.

Епістолярна спадщина зазвичай використовується для з’ясування літературних смаків, літературної позиції тих чи інших авторів, але одночасно вона може стати у пригоді і в педагогічному сенсі, коли учні на конкретних прикладах через зміст листів можуть побачити, як вимогливо ставилися митці до своєї праці, постійно звертались до самовиховання, простежити використання ними широкою гамою методів самовиховання. Адже, як справедливо писала з цього приводу М.Коцюбинська, “навколо листів – аура автентичності... Тут немає фальшу, лестоців, прикрашання – людина постає своїм еством” [3: 19]. Особливе значення у виховному сенсі мають листи письменників, написані в екстремальних ситуаціях.

У науці вже відзначалося, що “листування політичного в’язня – особливий жанр: адже він мусив на кожному слові пам’ятати про люту цензуру, що не дарувала й натяку на правду. ... Ось чому трагічний епістолярій української інтелігенції ще треба вміти читати: зміст таких листів, наприклад, із Соловецьких таборів, становлять переважно “безпечні” теми...” [4: 75]. Переконатися в цьому можна на матеріалі листів В.Підмогильного. Дуже показово, що він турбується зовсім не за себе, а за долю своїх рідних. Так, у 1935 р. він написав дружині з Соловків: “Влаштувайся серйозно, міцно, і головне не почувай себе зв’язаною зі мною. В тебе є дитина, а я минуле. В попередньому листі я послав записку Ромі – шкодую про це зараз. Не треба йому нагадувати про мене, він ще малий, забуде скоро, і це добре” (6.VII.1935) [11: 96], бо “він повинен вирости таким, щоб у його душі не було ніяких тріщин, ніякого дисонансу з суспільством. Турбуйся про це і психологічно, і формально” (28.VIII.1935) [11: 97].

Про своє становище В.Підмогильний пише дуже мало і вдає, щоб не турбувати рідних, ніби йому нічого не потрібно: “... що мені треба? Надішли паперу, копії, кілька хороших чорнильних олівців, марок, конвертів...” (28.VIII.1935) [11: 97]. Знову і знову

письменник повторює слова, які, безперечно, нелегко йому давалися. Бажано акцентувати на них увагу старшокласників, бо вони дають яскраве уявлення про шляхетну вдачу людини, яка геть позбавлена егоїстичних почуттів, яка думає, перш за все, не про себе (як би трагічно не склалося його життя), а про рідних.

Такі листи виступають як своєрідна сповідь, як доказ того, що навіть в умовах “гратованого існування” людина завжди має залишатися людиною, використовувати методи самоаналізу, самоконтролю тощо.

Попри все, ми маємо справу з людьми, які давали й дають приклад духовної рівноваги, незламності духу, самоутвердження. Саме це допомагало їм жити й працювати всупереч будь-яким перепонам, незважаючи на “злі посмішки долі”. Зокрема, В.Підмогильний займався самоосвітою навіть на засланні, що підтверджують його листи з Соловків. Ось як він про це пише: “В мене нема ніяких змін – сиджу сам, читаю (прочитав близько 90 книжок), трохи пишу...” (16.IX.1935) [11: 97]; “більшу частину часу читаю. ... Я намагаюся, щоб час, проведений тут, не був втрачений для мене, але хочеться до людей, до живої роботи. ... Тепер я задумав написати 8 оповідань, також певним чином пов’язаних. Одне уже написав. Цього мені вистачить надовго, ти знаєш, як повільно, обридливо повільно я пишу” (25.I.1936) [11: 99]; “заняття моє – читання. Окрім того, я читаю белетристику, звичайно. З літературною роботою питання виявилось складнішим, ніж мені здавалося відразу. Річ у тому, що я надто був відірваний від життя, тепер у своїх планах весь час наштовхуюсь на цей величезний і ганебний гандж. Мені потрібні люди, люди!...” (6.VII.1935) [11: 96]. Наведені цитати з листів В.Підмогильного дають нам змогу простежити, як через самоаналіз, самоспостереження він намагається з’ясувати причини свого тяжкого становища і намітити шляхи виходу з нього, а також шляхи досягнення поставлених цілей життя.

Постійно займався самоосвітою і В.Винниченко, який систематично працював над вивченням іноземних мов: “... Я прохав Калиновича прислати мені словники й самоучителі мов” (11.I.1921) [5].

Листи Б.Лепкого теж є підтвердженням того, що митець багато часу і великого значення відводив самоосвіті: “... бо придбав собі дуже інтересні матеріали в університетській бібліотеці. Там я купив книжок на 1½ тисячі марок, хоч у моїй кишені вітри віють...” (02.1920) [2: 376–377].

Аналізуючи епістолярій українських письменників, які опинилися за ґратами, не можна не звернути увагу на те, яке велике місце займає там внутрішній діалог автора із власною совістю.

Так, наприклад, В.Підмогильний постійно вдається до самоаналізу, до роздумів над сенсом життя взагалі і власного зокрема. Як не дивно, саме в умовах заслання, на самоті, письменник починає уважніше, самокритично переглядати пройдене життя: “Що написати про себе? Все до решти я передумав, побачив, що в житті я скрізь був неправий, і ніколи життя не здавалося мені таким прекрасним, як зараз” (6.VII.1936) [11: 103].

Сам по собі самоаналіз є досить поширеним методом роботи особистості над собою, який зустрічається і в творчості, і в епістоляріях письменників. Ми ж звертаємо увагу на те, що метод самоаналізу набуває великого значення в умовах ізоляції митця від навколишнього середовища, від звичних умов життя. І, що особливо слід підкреслити, в листах письменників йдеться не стільки про фізичні, скільки про моральні муки, які були викликані намаганням розібратися у власній життєвій позиції. Особливо виразно це проявляється в листах М.Івченка, який був звинувачений за справою СБУ (Спілка Визволення України): “Почуваю себе надто відгородженим від життя не тільки фізичними, але й моральними муками. ... Мушу признатися, що всі події з початку арешту і до кінця суду пережив я дуже гостро і вразливо, і тепер почуваю себе безміри стомленим... З минулого досвіду знаю, що єдиним способом спекатися цього була б літературна праця. Але тут, в умовах ізоляції, на жаль, я нічого свого не можу писати. Для цього мені потрібна була б хоч незначна кількість свіжих вражень, як певних збудників до праці” (20.IV.1930) [8]. Про моральні муки, душевний неспокій, самоаналіз, самокритику за бездіяльність, прагнення підбити підсумки

творчої праці як результату постійного й наполегливого самовдосконалення свідчить й інше листування митця: "... Це то мене спокусило зостатись у Лубнях, бо вже багато зим марно пропало у мене ... і підвести підсумки в роботі – бо вже мучився до нестями, маючи часу для праці" (15.XI.1922) [7].

Аналіз тексту листів "дає змогу зсередини простежити болісні процеси внутрішньої еволюції до "несвободи", "корозії" таланту – від перших симптомів до апогею" [3: 23], які реалізуються в незадоволенні власним творчим доробком, у самоаналізі, який приводить до самокритики та самоосуду: "За надмірною працею та ще більшими всякого роду клопотами не маю спромоги як годиться і як мені совість та серце наказує сповняти мої громадянські та товариські обов'язки" [2: 226]

У неволі всі ув'язнені почуваються дуже погано, але для письменника ізоляція від життя, суспільства переживалася особливо гостро. Справа не лише в тому, що часто-густо були відсутні елементарні умови для творчості, давалася взнаки і відсутність тих "свіжих вражень", про які згадував М.Івченко. Тому В.Підмогильний заходився був написати новий роман – "не такий, правда, як мені хотілось би, а такий, для якого в мене є життєвий матеріал" (7.III.1936) [11: 99]; "я обдумав роман з часів 1930 р., але написати його не можу, бо мені не вистачає знання побуту і техніки заводу, який повинен там фігурувати. Я дуже відчуваю зараз одну із вад мого минулого – незнання реального життя" (12.IV.1936) [11: 102].

Дуже показово, що вивчення й аналіз епістолярної спадщини українських письменників 20–30-х років ХХ століття дає право стверджувати, що для них було зовсім не характерним використання методів самопохвали, самозадоволення, а навіть самозаспокоєння. Навпаки, для них більш характерними були самокритика, самозасудження, які одночасно не виключали об'єктивної й слушної критики з боку оточуючих, яка сприяла об'єктивній самооцінці: "Приміток я завжди боявся, і ось таки наплутав! Якщо ж ласка Ваша, напишіть мені про ті помилки – Ваші вказівки і поради для мене завжди цінні й позиточні" (10.VII.1931) [9: 23]. З психологічної точки зору це можна пояснити умовами суспільного і літературного життя епохи, коли об'єктивна критика в друзі була практично відсутня. Все вирішувалося під наглядом цензури та інших органів ідеологічного впливу. Схвалення чи засудження того чи іншого письменника, позитивна чи негативна оцінка були наслідком позалітературних міркувань. Тому самокритика, на основі глибокого самоаналізу, об'єктивної самооцінки, ставала важливим знаряддям у роздумах митців над власним творчим доробком і допомагала знайти сили й шляхи подолання різних життєвих перешкод, труднощів у досягненні поставленої мети, реалізації програми самовдосконалення.

Цю тезу можна проілюструвати на прикладі М.Хвильового, життя якого було "борінням із самим собою, двобоєм таланту й кон'юнктури" [3: 23]. Тому і в листах М.Хвильового до М.Зерова зустрічаємо самокритику й самозасудження, самопереконавання: "Тепер про внутрішню свободу. Саме її і бракує мені. Поет безперечно є продукт свого часу, але поетом ще не можна назвати того, хто в полоні фейлетонної сучасності. Це, звичайно, не самопокора, а тільки стара і вічно нова істина. Я цілком доросла людина і не тільки зумію найти собі ціну, але й – поставитись до себе суворо, критично. Саме внутрішня свобода і є одне з моїх хворих місць... Все зло тому, що я сам хам... Мені вже бракує об'єктивної критики, що не тільки б шукала вдалих місць, але – головне – зазначила б мої хиби. Справді: воно хоч і приємно втішатись дифірамами, але ще приємніше знати: як же далі? Почуття самокритики не завше скеровує на правдивий шлях, цим і пояснюється почасти те, що я мало пишу (власливо багато знищую)" (1923) [10: 4].

Науковці вважають, що листи мають значення самохарактеристики, що там важлива вага живих щохвилинних деталей і переживань. "Її еквівалент – правда". І далі вони стверджують, що "лист – документ найінтимнішого спілкування, розмови "в чотири ока", де виявляється найпотаємніше, те, чого не можна сказати вголос" [3: 27].

Однак ми вважаємо, що абсолютизувати цю думку не слід, бо іноді автор підсвідомо (або навіть свідомо) може розглядати своє епістолярне творіння як художнє, тобто ставитися

до нього як до художнього твору чи, принаймні, його ескізу. А для художнього твору взагалі необхідною умовою є елементи вигадки, фантазії, відштовхування від дійсних подій, вчинків. Так, скажімо, відбувається у М.Хвильового, який, на наш погляд, у листах самому собі приписував такі речі, думки, дії, яких ніколи й не було, а якщо й були, то не в такому гіпертрофованому вигляді. Наприклад, його передсмертний лист, чи лист до М.Зерова: “Прочитаю присланого листа, сяду, напишу відповідь, а потім або розірву її, або положу в стіл... Спитаєте, для чого це я роблю? Відповідаю: для того, щоб себе помучити, і себе і другого – це паралогічне явище, між іншим, я за собою спостерігав з дитинства: любив когось мучити, щоб тим самим себе мучити. Словом, достоєвщина, патологія, але застрелитись я ніяк не можу. Два рази ходив у поле, але обидва рази повернувся живим і невразливим: очевидно, боягуз я великий, нікчема” (12.XI.1924) [10: 9–10].

Проаналізувавши вказаний лист, можна було б просто констатувати, що у даному випадку ми маємо справу з використанням М.Хвильовим таких методів, як самоаналіз, самокритика, самоосуд тощо. Але тут скоріше варто було б внести певне уточнення, зважаючи на характер автора і притаманний йому епістолярний стиль, оскільки “не слід забувати, що автентичність образу автора листа не лежить на поверхні тексту. Істинний автопортрет на епістолярному ґрунті вимальовується лише за умови вдумливого уважного читання – без абсолютизації кожного слова і кожної щохвилинної реакції, зумовленої побутовою і психологічною конкретикою... Листи, прочитані вдумливо, осмислені цілісно й концептуально, передусім дають змогу відчутти не замулений накипом історії і міжособистісних стосунків тих чи тих її персонажів образ конкретної людини, допомагають розвіяти стереотипи, що склалися...” [3: 25].

Самоаналіз у листах письменників торкається не лише психології творчості, а й мотивації своїх вчинків, поведінки. При цьому треба враховувати, що вагоме значення при аналізі епістолярної творчості письменника мають постаті адресатів: від цього часто залежить тематика, структурні й стилістичні особливості листів [1]. Так, цитовані вище листи М.Хвильового, в яких відчувається елемент провокативності, ймовірно, не випадково були адресовані М.Зерову – теж письменнику, який був здатний оцінити зміст листів свого кореспондента як своєрідні художні твори.

Отже, сказане дає підстави зробити висновок, що аналізуючи і виокремлюючи методи самовиховання в кореспонденції письменників, обов’язково слід враховувати стиль письма автора, за яких умов і з якою метою вони використовувалися, і, безперечно, кому були адресовані ці листи. Сказане має пряме відношення не лише до сприйняття епістолярію з позиції літературознавства, але й педагогіки та психології.

З цієї точки зору дуже показовими є листи В.Винниченка. Принцип “чесності з собою”, через який відбувався процес “самовиховання” В.Винниченка у морально-етичному плані, не завжди спрацьовував, про що свідчить, наприклад, один з його листів: “Формально я нічого не змінив, але я щасливий з того, що знайшов себе, що я – не розірваний тепер, що є “чесним з собою”, себто, що мої переконання не розходяться з моїми ділами, що вся моя воля напрямлена по лінії цієї гармонізації, що внутрішні конфлікти не роздирають мене, не ослаблюють, не обезвольють, що я маю змогу бути послідовним і консеквентним до кінця, до найвищої степені” (4.V.1920) [6: 2–4]. Отже, власна етична концепція автора, концепція творення щастя побудована на ідеї постійного самовиховання, яке досягається певною системою поведінки, передусім – це “чесності з собою” через самоаналіз, об’єктивну самооцінку, самокритику.

Таким чином, найбільш сприятливим матеріалом для формування в старшокласників потреби самовиховання, включення їх у цей процес, на нашу думку, є листи як “явище межове – на зіткненні різних аспектів і “жанрів” людської поведінки, різних рівнів самоусвідомлення людини” [3: 5], з яких найбільш яскраво проступає автентичний образ автора, його еволюція, світоглядні перетворення, внутрішні трансформації, здатність до самовиховання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев М. Письма к Тургеневу // Тургенев И. Сочинения в 18 т. – М.: Наука, 1982. – Т. 1. – 607 с.
2. Журавлі повертаються ...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд., авт. передм., прим. і коментарів В. Качкан. – Львів, 2001. – 920 с.
3. Коцюбинська М. “Зафіксоване і нетлінне”. Роздуми про епістолярну творчість. – К.: Дух і літера, 2001 – 300 с.
4. Кузьменко В. Дифірамб чи епітафія жанрові? // Слово і час. – 1997. – № 1. – С. 72–78.
5. Лист В. Винниченка до В. Левинського. 11.I.1921. – Відділ рукописів ін-ту л-ри ім. Т.Г. Шевченка АН України. – Ф. 171. – Од. зб. 145. – Арк. 1.
6. Лист В. Винниченка до клясово несвідомої української інтелігенції. 4.V.1920. – Відділ рукописів ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН України. – Ф. 171. – Од. зб. 126. – Арк. 2 – 4.
7. Лист М. Івченка до М. Зерова. 15.XI.1922. – Відділ рукописів ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН України. – Ф. 109. – Од. зб. 98. – Арк. 1.
8. Лист М. Івченка до Президії Всеукраїнської федерації Рад. письмен. 20.IV.1930. – Відділ рукописів ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка АН України. – Ф. 109. – Од. зб. 100. – Арк. 1.
9. Листи В. Підмогильного до М. Зерова // Слово і час. – 1991. – № 2. – С. 20–27.
10. Листи М. Хвильового до М. Зерова // Радянське літературознавство. – 1989. – № 7. – С. 3–15.
11. Підмогильний В. Листи з Соловків // Вітчизна. – 1988. – № 2. – С. 94–105.
12. Шерех Ю. Не для дітей. – Мюнхен: Пролог, 1964. – 415 с.

УДК 37.03

І.В. Стражнікова

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК ГАЛИЧНИНИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ВИСОКОІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ, НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОЇ ОСОБИСТОСТІ (20-30-ті рр. ХХ ст.)

У статті доведено, що діяльність бібліотек Галичини у 20-30-ті роки ХХ століття мала значний вплив на формування високоінтелектуальної, національно свідомої особистості.

The article proves that the activity of Galychyna's libraries in the 20 and 30s of the twentieth century produced a considerable influence on highly intellectual and nation conscious personality formation.

За останні роки набули значного розвитку дослідження історії бібліотек і бібліотечної справи – це є ознакою звільнення бібліотекознавства від попередніх вимог та обмежень у висвітленні реальної історії бібліотек України. Визнання спадкоємності, багатоаспектності та складності цієї історії, зокрема її розгляд в соціально-політичному контексті долі України на різних етапах її історичного розвитку, проведення історичних досліджень “є проявом, як зауважує Л. Дубровіна, унікального руху історії, що має свої критерії інтелектуального та наукового виміру” [3: 44]. Так, кінець ХІХ – початок ХХ ст. характеризується важливими соціально-економічними та політичними процесами на території України, які мали вплив на становлення та розвиток бібліотек і бібліотечної справи, розвиток науки та освіти, активізацію бібліотечної діяльності. Бібліотека розглядалась як “спеціальний заклад освіти” – осередок духовності, освіти, спілкування, дозвілля тощо. Тема школи, освіти, виховання, преси, книги й дитячого читання постійно була в полі зору тогочасних педагогів, культурно-освітніх діячів України (Х. Алчевська, В. Вахтеров, Д. Добра, О. Пругавін, М. Рубакін, С. Русова, С. Сірополко та ін.), зокрема Галичини (М. Галушинський, В. Домбровський, А. Княжинський, І. Копач, Я. Кузьмів, К. Малицька, М. Пачовський, Д. Петрів, І. Петрів, М. Таранько, С. Сірополко, М. Семчишин, І. Ющишин та ін.).